

УДК 159.9:159.94

Дишкант Олена Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій
Херсонського інституту міжрегіональної академії управління персоналом
crz_ros@mail.ru
ORCID 0000–0003–0398–6859

**ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ
З РІЗНИМИ РІВНЯМИ СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ**

У статті проведений аналіз сучасних поглядів на проблему ризику та на його місце в структурі особистості фахівців екстремальних професій. Визначено схильність до ризику рятувальника як його професійно важливу якість. Викладено результати вивчення схильності до ризику рятувальників та їх індивідуально-психологічних якостей. Розглянуто особливості виразності, розвитку індивідуально-психологічних якостей фахівців-рятувальників залежно від рівня їх схильності до ризику. Відмічено, що фахівцям з різними рівнями схильності до ризику притаманний різний набір особистісних якостей. Так рятувальники з високим рівнем схильності до ризику частіше стають лідерами у групі, характеризуються екстремальністю та соціальною спрямованістю, демонструють відкритість, товариськість, активність у встановленні як міжособистісних, так і соціальних контактів. Працівники з середнім рівнем є досить імпульсивними, іноді недостатньо емоційно стійкими, проте достатньо опірними стресовим впливам та негативним подразникам, такі рятувальники відрізняються раціональністю, практичністю, упевненістю в собі, адекватністю, їх поведінка врівноважена, націлена на конкретну практичну діяльність, але емоційні сплески та імпульсивність можуть змінювати її траєкторію. Фахівці з низьким рівнем схильності до ризику здебільшого характеризуються емоційною стабільністю, високим контролем емоцій та поведінки, стресостійкістю, поряд з цим вони є розсудливими та критичними при обранні партнерів по взаємодії, відрізняються м'якістю, поступливістю, іноді прагненням до незалежності, суперництва. Запропоновано враховувати дані результати в індивідуально-психологічній роботі з рятувальниками.

Ключові слова: схильність до ризику, особистість, рятувальник, особливі умови, поведінка, індивідуальні психологічні особливості, екстремальна ситуація, стресостійкість.

Постановка проблеми. Діяльність фахівців-рятувальників пов'язана із впливом на них негативних факторів і здійснюється в умовах виникнення різних надзвичайних ситуацій, що визначають високу складність, небезпеку і відповідальність виконання професійних завдань. У роботах К. І. Платонова, Г. М. Зараковського, В. О. Бодрова, О. О. Деркача, В. Г. Зазикіна, Ю. К. Стрелкова, В. О. Пономаренко, Л. Г. Дикої, Ю. Я. Голікова, О. М. Костіна та інших показано, що характерною особливістю подібних ситуацій є невизначеність моменту їх виникнення, характеру розвитку та наслідків. Крім цього ліквідація наслідків таких

надзвичайних ситуацій відбувається в умовах дефіциту часу та інформації, її інтерференції і т. д.

Причиною помилкових дій, аварій, катастроф і випадків загибелі або серйозних травм фахівців та постраждалих у ряді ситуацій є недостатній рівень розвитку здатності рятувальника діяти в умовах ризику [3]. Значення таких феноменів, як схильність і готовність до ризику, здатність до ефективних дій в умовах ризику, є особливо важливим для вирішення завдань оцінки та формування професійної придатності для представників «ризиконебезпечних» професій і, зокрема, фахівців-рятувальників.

Схильність до ризику є професійно важливою якістю рятувальника. Приймати складні рішення в екстремальних ситуаціях, не боячись взяти на себе відповідальність, — це, на наш погляд, є спрощеним визначенням поняття «схильність до ризику». Дослідження індивідуально-психологічних характеристик фахівців, яким властива ця якість, є вкрай важливим з боку визначення особливостей тих рятувальників, які здатні до рішучих дій в умовах, коли час йде на секунди, в умовах, коли немає ніякої інформації про те, що відбувається, в умовах, коли життя постраждалих або колег залежить від сміливості та професіоналізму рятувальника.

Мета роботи — проаналізувати різні трактовки ризику, розглянути результати дослідження схильності до ризику рятувальників, визначити особливості, які зумовлюють рівень виразності схильності до ризику в особистості.

Виклад основного матеріалу. Поведінка людини в небезпечній ситуації залежить не тільки від об'єктивних умов, але і від того, наскільки адекватно ці умови відбиваються в свідомості. Ступінь адекватності відображення суб'єктом небезпечних ситуацій, як показують дослідження, значною мірою залежить від його індивідуальних якостей. Наприклад, люди, які відрізняються слабкістю нервової системи, тривожністю, звичайно завищують ступінь небезпеки і можливості її реалізації. Людям же, які дуже піклуються про досягнення мети й одержання виграшу від цього, властиво часом, навпаки, занижувати рівень небезпеки і вважати її прояв менш ймовірним, ніж насправді [4]. Вплив особистісних якостей особливо сильно відбивається на здійсненні певних дій в умовах ризику при екстремальних ситуаціях. На виборі сильно позначається така якість особистості, як індивідуальна схильність до ризику. Таким чином, ризикована поведінка визначається, з одного боку, об'єктивно діючими ситуативними факторами, а з іншого боку — індивідуальними якостями суб'єкта. Спеціальному вивченню цих питань, і зокрема впливу особистісних якостей на ризиковану поведінку, було присвячене дослідження В. А. Петровського, який виявив ряд закономірностей поведінки людини в ситуації ризику. Він звернув увагу на два види прояву ризику: на категорію мотивованого (ситуативного) ризику, коли люди ризикують заради досягнення визначених вигод (виграшу, одержання схвалення, самоствердження і т. п.), і на категорію немотивованого (безкорисливого) ризику [2].

Х. Гейм (1971), вивчаючи термін «готовність до ризику» і весь зв'язаний з ним підхід, розглядає його як індивідуальну якість. При цьому він робить

висновок, що хоча така готовність і породжується ситуацією, але базується в основному на індивідуальних якостях робітника. Доказом того, що готовність до ризику зв'язана з індивідуальними якостями працівників, можна вважати результати ряду експериментальних досліджень. Австрійські вчені А. Миггенекер і К. Вайс (1954) за допомогою тестових іспитів робітників сталеливарного заводу встановили, що при високій готовності до ризику виявляється низька тенденція до захисту, яка корелює з нещасними випадками. Їхній співвітчизник А. Гора (1957) провів тестові й інструментальні іспити залізничників за показником готовності до ризику із застосуванням покарань за помилки (удари струму, критика). Дослідження показало достовірний зв'язок між готовністю до ризику і числом допущених помилок (які символізують нещасні випадки) [1].

Вивчення схильності до ризику як професійно-особистісної властивості припускає нами розгляд та всебічне вивчення індивідуально-психологічних особливостей фахівців з різним рівнем її виразності. Оскільки ми визначили, що схильність до ризику ми приймаємо як професійно важливу якість рятувальника, постає питання у визначенні особливостей, які зумовлюють рівень її виразності в особистості. Іншими словами, виявлення індивідуальних відмінностей у виразності тих чи інших властивостей особистості дозволить встановити, які з них та в якій мірі можуть визначати рівень схильності до ризику особистості.

В нашому дослідженні взяли участь 250 рятувальників віком від 20 до 45 років, які проходять службу на посадах пожежних, рятувальників, начальників караулів, піротехніків та начальників піротехнічних груп, в кількості 160 осіб, та рятувальники, які виконували роботи з пошуку, підйому, розмінування, транспортування та знешкодження боєприпасів, — в кількості 90 осіб.

За результатами вивчення схильності до ризику досліджувані розподілились таким чином:

До 1-ї групи досліджуваних — з високим рівнем схильності до ризику — увійшли 88 рятувальників (35,20 % з усіх опитаних). Стаж роботи випробовуваних на посаді склав від 1 до 19 років, вік опитаних від 24 до 49 років.

До 2-ї групи досліджуваних — середній рівень схильності до ризику — увійшли 105 рятувальників (42,00 % з усіх опитаних). Стаж роботи досліджуваних на посаді — від 1 до 20 років, вік — від 23 до 52 років.

3-ю групу досліджуваних — низький рівень схильності до ризику — склали 57 опитаних (22,80 % з усіх опитаних). Стаж роботи на посаді становить від 2 до 18 років, вік опитаних — від 24 до 48 років.

Дані, отримані за результатами проведення 16-факторного особистісного опитувальника Кеттелла (форма А), дозволили нам розглянути особливості виразності, розвитку індивідуально-психологічних якостей фахівців-рятувальників залежно від рівня їх схильності до ризику. При аналізі отриманих даних, що є показниками особистісних факторів, ми отримали такі результати, які наведено в таблиці 1.

Аналізуючи отримані дані, ми, перш за все, звертали увагу на виявлені достовірні розходження у виразності окремих індивідуально-психологіч-

них характеристиках рятувальників, що відрізняються різними ступенями виразності схильності до ризику.

Отже, першу низку достовірних розходжень зафіксовано за особистісним фактором «С», який характеризує емоційну стабільність людини. Так виявлено, що найнижчий рівень виразності даного фактора зафіксовано в 1-й групі досліджуваних, до якої увійшли фахівці з високим рівнем схильності до ризику.

Результати у порівнянні з 2-ю та 3-ю групами є достовірними на рівні $p \leq 0,05$. Спираючись на отримані результати, можна припустити, що високий рівень схильності до ризику фахівців зумовлений саме тими якостями, якими представлено цей фактор. Можна припустити, що такі якості, як імпульсивність, динамічність емоційних проявів, можуть зумовлювати схильність особистості до прийняття ризикованих рішень в умовах виконання професійного завдання. Надалі необхідно відстежити особливості прояву інших факторів, які в сукупності утворюють дещо іншу картину особистісних якостей рятувальників.

Таблиця 1

Показники виразності основних особистісних факторів у фахівців рятувальних підрозділів з різними показниками схильності до ризику

Фактор	1-а гр. (M ±m)	2-а гр. (M ±m)	3-я гр. (M ±m)	t (1, 2)	t (1, 3)	t (2, 3)
A	8,08 ±0,25	7,14 ±0,31	7,31 ±0,47	1,04	0,67	0,42
B	6,77 ±0,32	6,12 ±0,40	6,29 ±0,38	0,51	0,68	0,35
C	5,93 ±0,41	7,49 ±0,55	7,00 ±0,33	2,67*	2,75*	0,15
E	8,12 ±0,74	7,33 ±0,42	4,22 ±0,29	1,33	3,14*	2,89*
F	8,22 ±0,36	5,11 ±0,44	4,10 ±0,30	2,11*	3,09*	1,47
G	8,20 ±0,41	8,97 ±0,65	8,06 ±0,28	0,44	0,18	0,32
H	9,77 ±0,40	7,22 ±0,71	7,05 ±0,61	1,99	1,86	0,38
I	3,12 ±0,62	4,05 ±0,40	4,71 ±0,33	1,28	1,31	0,63
L	3,22 ±0,36	4,00 ±0,67	6,71 ±0,59	0,66	2,38*	2,66*
M	4,12 ±0,18	3,99 ±0,55	4,74 ±0,37	1,38	0,63	1,28
N	7,22 ±0,47	6,14 ±0,38	4,88 ±0,31	0,51	2,30*	2,12*
O	5,44 ±0,62	5,22 ±0,71	7,69 ±0,25	0,70	2,33*	2,50*
Q1	8,68 ±0,70	7,69 ±0,44	5,98 ±0,44	1,41	2,89*	1,91
Q2	7,00 ±0,47	6,28 ±0,37	6,00 ±0,32	1,33	1,27	0,49
Q3	7,28 ±0,54	7,11 ±0,93	6,92 ±0,40	0,32	0,87	1,05
Q4	8,67 ±0,47	8,16 ±0,82	6,55 ±0,27	0,85	1,78	1,92
$p \leq 0,05$						

Протилежну тенденцію відмічено стосовно виразності фактора «E» — в 1-й групі відмічено найнижчі його показники ($t = 3,14$, $p \leq 0,05$ у порівнянні з 2-ю групою та $t = 2,89$, $p \leq 0,05$ у порівнянні з 3-ю групою досліджуваних). Особистісний фактор «E» свідчить про особливості власної позиції фахівця стосовно власної презентації в зовнішній світ. Це так звана соціальна позиція людини, яка виражається або домінантністю, або підпорядкованістю людини.

У виразності особистісного фактора «F» — стриманість — експресивність відмічено найнижчі оцінки в 3-й групі досліджуваних. Цей фактор

є показником виміру емоційної забарвленості та динамічності у процесах спілкування. Можна припустити, що рятувальники, які відрізняються низьким рівнем схильності до ризику, є обережними, схильними до стурбованості, песимістичними у сприйнятті дійсності та стриманими у прояві емоцій. Результати достовірності виразності даного фактора в 3-й групі відмічені на рівні $p \leq 0,05$ у порівнянні з досліджуваними 1-ї та 2-ї груп.

Іншу картину зафіксовано у виразності особистісного фактора «L», який є показником довірливості — підозрілості особистості. Встановлено, що високі оцінки даного фактора відмічаються в 3-й групі опитуваних, які відрізняються низьким рівнем схильності до ризику. В 1-й та 2-й групах цей показник достовірно вищий: $t = 2,38$, $p \leq 0,05$ та $t = 2,66$, $p \leq 0,05$ відповідно. Можна припустити, що фахівці 3-ї групи є більш обережними, схильні до безвідповідальності та дратівливості. Це також може бути показником внутрішньої напруженості фахівця, фрустрованості особистості, схильності до конформізму.

Відмітимо, що такий фактор, як «N», — прямолінійність — дипломатичність має найменший прояв у фахівців, що відрізняються низьким рівнем схильності до ризику. В 1-й та 2-й групах показник цього фактора є достовірно вищим ($t = 2,30$, $p \leq 0,05$ та $t = 2,12$, $p \leq 0,05$ відповідно). Аналізуючи ці дані, можна припустити, що випробовуваним 3-ї групи властиво демонструвати простоту, наївність, емоційність та прямолінійність. Досить часто такі фахівці недисципліновані, не мають звички прагнути більшого.

Проте особистісний фактор «O», навпаки, є найвищим серед всіх випробовуваних саме в 3-й групі фахівців — 7,69 бала. Порівняння результатів показало достовірність розходжень на рівні $p \leq 0,05$, що дозволяє говорити про дещо підвищений рівень тривожності фахівців з низьким рівнем схильності до ризику. Такі обстежувані характеризуються стурбованістю, невпевненістю в собі, чутливістю, схильністю до відчуття страху та частіше, ніж інші, відчувають почуття провини. Безумовно, цей фактор можна назвати головною перепоною для підвищення рівня схильності фахівця рятувального підрозділу до ризику.

Наступні достовірні розходження було виділено за фактором «Q₁», який виявився більш виразним в 1-й групі досліджуваних у порівнянні з 3-ю групою ($t = 2,89$, $p \leq 0,05$). За цими результатами можна сказати, що ті фахівці рятувальних підрозділів, які найбільш схильні до ризику, є експериментаторами за своєю сутністю, вони відрізняються розвиненим аналітичним мисленням, сприйнятливістю до змін.

Висновок. Вивчення індивідуальних відмінностей у виразності тих чи інших властивостей особистості дозволили встановити, які з них та в якій мірі можуть визначати рівень схильності до ризику рятувальників. Відмічено, що фахівцям із високим рівнем схильності до ризику властиво демонструвати відкритість, товариськість, активність у встановленні як міжособистісних, так і соціальних контактів. У поведінці проявляються експресивність, імпульсивність, соціальна сміливість, схильність до ризику. Також такі досліджувані частіше стають лідерами у групі, вони характеризуються екстремальністю та соціальною спрямованістю.

Фахівці із середнім рівнем схильності до ризику є досить імпульсивними, іноді недостатньо емоційно стійкими, проте достатньо опірними стресовим впливам та негативним подразникам. Поряд з цим такі рятувальники відрізняються раціональністю, практичністю, упевненістю в собі, адекватністю. Їх поведінка врівноважена, націлена на конкретну практичну діяльність, але емоційні сплески та імпульсивність можуть змінювати її траєкторію.

Рятувальники з низьким рівнем схильності до ризику достовірно частіше демонструють щире відкритість новим міжособистісним контактам, спрямовані на взаємодію. Поряд з цим вони є розсудливими та критичними при обранні партнерів по взаємодії. Цих рятувальників відрізняє м'якість, поступливість, іноді прагнення до незалежності, суперництва. У сфері емоційно-вольових особливостей здебільшого характеризуються емоційною стабільністю, високим контролем емоцій та поведінки, стресостійкістю. В поведінці такі фахівці частіше врівноважені, стабільні. Поряд з цим може спостерігатись низька чутливість, розвинена увага, прагматичність, можлива невпевненість у своїх силах.

Зазначені компоненти слід сприймати як визначальні у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу та моніторингу успішності професійної діяльності рятувальних підрозділів ДСНС України.

Список використаних джерел і літератури

1. Безродний А. В. Схильність до ризику як особистісна детермінанта небезпечної діяльності / А. В. Безродний // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. — Харків: УЦЗУ, 2010. — № 7. — С. 37–45.
2. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / В. А. Петровский — М.: ТОО «Горбунок», 1992. — 223 с.
3. Приходько Ю. О. Вплив умов діяльності на психіку пожежників-рятувальників з різним рівнем професіоналізації // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія психологія. — Харків, 2007. — № 759, вип. 37. — С. 200–203.
4. Хлонь О. М. Статистична оцінка показників професійного ризику працівників кримінальної міліції як одна з передумов забезпечення професійної надійності / О. М. Хлонь // Юридична психологія та педагогіка. — 2010. — № 7. — С. 191–202.

Transliteration translation of the list of sources

1. Bezrodnyi A. V. Inclination to risk as personal determiner of dangerous activity / A. V. Bezrodnyi // Extremal and critical psychology problems. Collection of research papers. — Kharkiv: University of Civil Defense of Ukraine, 2010. — No. 7. — P. 37–45.
2. Petrovskii V. A. Psychology of maladaptive behaviour / V. A. Petrovskii — M.: 'Horbunok', 1992. — 223 p.
3. Prykhodko J. O. Influence of conditions of activity on the psyche of firefighters, rescue workers with different levels of professionalization // Bulletin of National Karazin University of Kharkiv. Psychology Issue. — Kharkiv, 2007. — No. 759, Publication 37. — P. 200–203.
4. Khlon O. M. Statistical estimation of professional risk index of criminal police officers as as one of the preconditions for professional reliability ensuring / O. M. Khlon // Juridical psychology and pedagogic. — 2010. — No. 7. — P. 191–202.

Дишкант Елена Владимировна

кандидат психологических наук, доцент кафедры менеджмента организаций
Херсонского института межрегиональной академии управления персоналом

ИНДИВИДУАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СПАСАТЕЛЕЙ С РАЗНЫМИ УРОВНЯМИ СКЛОННОСТИ К РИСКУ

Резюме

В данной статье проведен анализ современных взглядов на проблему риска и на его место в структуре личности специалистов экстремальных профессий. Склонность к риску спасателя определена как его профессионально важное качество. Изложены результаты изучения склонности к риску спасателей и их индивидуально психологических качеств. Рассмотрены особенности выразительности, развития индивидуально психологических качеств специалистов-спасателей в зависимости от уровня их склонности к риску. Отмечено, что специалистам с разными уровнями склонности к риску присущ разный набор личностных качеств. Так спасатели с высоким уровнем склонности к риску чаще становятся лидерами в группе, характеризуются экстернальностью и социальной направленностью, демонстрируют открытость, общительность, активность в установлении как межличностных, так и социальных контактов. Работники со средним уровнем являются достаточно импульсивными, иногда недостаточно эмоционально стойкими, однако демонстрируют достаточную сопротивляемость стрессовым влияниям и негативным раздражителям, такие спасатели отличаются рациональностью, практичностью, уверенностью в себе, адекватностью, их поведение уравновешено, нацелено на конкретную практическую деятельность, но эмоциональные всплески и импульсивность могут изменять ее траекторию. Специалисты с низким уровнем склонности к риску, по большей части, характеризуются эмоциональной стабильностью, высоким контролем эмоций, вместе с этим они являются рассудительными и критичными при избрании партнеров по взаимодействию, отличаются мягкостью, покладистостью, иногда стремлением к независимости, соперничеству. Предложено учитывать данные результаты в индивидуально психологической работе со спасателями.

Ключевые слова: склонность к риску, личность, спасатель, особые условия, поведение, индивидуальные психологические особенности, экстремальная ситуация, стрессоустойчивость.

Dishkant O. V.

Psychology PhD, associate professor of organizations' management department
of Kherson Interregional Academy of Personnel Management

RESCUERS' INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL FEATURES WITH DIFFERENT LEVELS OF INCLINATION TO RISK

Abstract

This paper analyzed the current views on the problem of risk and in its place in the personality structure of extreme professions experts. Inclination to risk was determined as an important professional strength. Results of study the rescuers' inclination to risk and their personal psychological features were developed. It was considered expressiveness, development of individual psychological qualities of professional rescuers depending on their inclination to risk level. It is noted that professionals with different levels of risk exposure have a different set of personality traits. In

such a manner the rescuers with high level of inclination to risk often become leaders in the group, are characterized by extremity and social orientation, they demonstrate openness, sociability, capacity in establishing both interpersonal and social contacts. Employees with medium level are quite impulsive, sometimes not enough emotionally stable, but they are able to work under pressure and distinguish themselves as well-minded, pragmatic, self-confident, valid and their behavior is balanced, focused on a specific practice, but emotional outbursts and impulsivity can change its trajectory. The rescuers with low level of inclination to risk mostly characterized by emotional stability, high level of emotions and behavior control, resistance to stress, for another thing they are sober and critical choosing partners for cooperation, they outstand by softness, pliability, sometimes the need for independence and competition. It is suggested for taking the results into account in individual psychological work with rescuers.

Key words: inclination to risk, personality, rescuer, special conditions, behavior, individual psychological features, extremal situation, resistance to stress.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2015